

ომიკო ეჯიბია
Omiko Ejibia

ფირი რეისი – შავი ზღვის პორტოლანის აღმოსავლეთ
სანაპირო¹

(ხელნაწერი: Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658)

Piri Reis – East Coast of Black Sea Portolan

(Manuscript: Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658)

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: ფიჩი ჩეისი, შავი ზღვის პოხტოდანი, ოსმადუხი კახგოგ-
ჩაფია, აღმოსავლეთ შავიზღვისპიხეთი.

Keywords: Piri Reis, Black Sea portolan, Ottoman cartography, East shores of the Black
Sea.

¹ ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – FR-21-2041 – ფარგლებში.

XVI საუკუნე ოსმალეთის იმპერიისთვის პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ კულტურული ძლიერების ხანაა, რაც არა მხოლოდ მის მიერ წარმატებით წარმოებულ სამხედრო-პოლიტიკურ ასპარეზზე, არამედ სოციალურ და კულტურულ სფეროზეც აისახა. თუმცა, სხვა ადრე არსებული იმპერიების მსგავსად, ოსმალეთის კულტურული თუ საზოგადოებრივი წინსვლა პირდაპირ კავშირში იყო სამხედრო-პოლიტიკურ წარმატებებთან. მათ შორის იყო კარტოგრაფიის განვითარება, რომელიც ერთგვარ შერწყმას წარმოადგენდა შუა საუკუნეების არაბულ-მუსლიმური გეოგრაფიული და დასავლეთ ევროპული გეოგრაფიული ცოდნისა. ბოლო ათწლეულის განმავლობაში, ეტაპობრივად შესაძლებელი გახდა, ოსმალური ისტორიული რუკებისა თუ ატლასების შესწავლა-გამოქვეყნება. მიუხედავად ამისა მაინც რჩება გარკვეული სირთულეები, რაც ჯერ კიდევ გასული საუკუნის ბოლოს იყო აღნიშნული. კერძოდ, თურქეთის მუზეუმებსა და ბიბლიოთეკებში დაცული ხელნაწერების არასრული კატალოგები; ელექტრონული ვერსიების არარსებობა და ხელნაწერებზე სამუშაოდ საჭირო დამკვეთების სირთულეები (Karamustafa 1992:207). აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ ოსმალეთის იმპერიაში ყალიბდება განსხვავება რუკების აღმნიშვნელ ტერმინოლოგიაშიც. კერძოდ, შუა საუკუნეების არაბულ გეოგრაფიულ ლიტერატურაში რუკის აღსანიშნავად ძირითად ტერმინებად გვხვდება *Surat* (სახე, რეპრეზენტაცია, გამოსახვა). ოსმალურ კარტოგრაფიაში კი გაიყო ტერმინოლოგია, კერძოდ, *Suret* და *Resm* (ნახატი, სურათი) გახდა ხმელეთის, სახმელეთო რუკის აღმნიშვნელი ტერმინები, ხოლო საზღვაო რუკების, პორტოლანების, შენატყვისად გვხვდება *Kharti* – რუკა (Karamustafa 1992:206-207).

ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული და ცნობილი ავტორი, რომელმაც შექმნა ევროპული ტიპის, ოსმალური საზღვაო რუკები, ოსმალური პორტოლანები, იყო ფირი რეისი (1481-1554 წწ.).¹ სავარაუდოდ დაიბადა გალიპოლში, რომელიც იმ ეპოქაში მნიშვნელოვან საპორტო ქალაქს წარმოადგენდა. მისი სახელი იყო მუჰიდდინ ფირი იბნ ჰაჯჯი მეჰმედი.² ფირი რეისის ბიძა, ლაზი ქემალ რეისი (1450-1510 წწ.) ოსმალეთის ფლოტში მსახურობდა და აწყობდა მეკობრულ თავდასხმებს ქრისტიანთა ხომალდებსა თუ საზღვაო სანაპიროებზე.³ ქემალ რეისი მოგვიანებით აღმირალი გახდა და ითვლება, რომ ფირი რეისმა, 12 წლის ასაკიდან, სწორედ ბიძასთან სამსახურით დაიწყო მეზღვაურის საქმიანობა. გარდა მეკობრული თავდასხმებისა, ოსმალურ ხომალდებს პირიქიდან გადაჰყავდათ მუსლიმი და ზოგჯერ იუდეველი მიგრანტები ჩრდი-

¹ ფირი რეისის დაბადების ზუსტი თარიღი უცნობია. მისი დაბადების ყველაზე ადრეულ წლად 1465 წელი მიიჩნევა, ხოლო ყველაზე გვიანდელი არის – 1481 წელი. გარდაცვალების წელი არის ჰიჯრით 961, რაც გრიგორიანული კალენდრით 1553-1554 წლებზე მოდის. ფირი რეისის დაბადების თარიღი კარტოგრაფიის ისტორიიდან ავიღეთ, ხოლო *ისლამის ენციკლოპედიის* მიხედვით დაბადების თარიღი უცნობია.

² რეისი წარმოადგენდა საზღვაო წოდებას და აღნიშნავდა კაპიტანს ან აღმირალს.

³ სულთანმა ბაიაზიდ I-მა (1481-1512 წწ.) ადრიატიკის ზღვის მეკობრეებს შესთავაზა მის ფლოტში სამსახური, შედეგად მან მიიღო გამოცდილი მეზღვაურები, რომლებიც მანამდეც ესზომდნენ თავს ქრისტიანთა და, განსაკუთრებით კი, ვენეციელთა გემებს. ბაიაზიდის პერიოდიდან იწყება ოსმალური ფლოტის აღმავლობა და ვენეციის წინააღმდეგ პირველი წარმატებული საზღვაო ბრძოლები (Soucek 1992:266).

ლოეთ აფრიკაში.¹ მთელი ამ დროის განმავლობაში ფირი რეისი ხმელთაშუა ზღვის არა-ერთ ნავსადგურში იყო ნამყოფი როგორც ევროპის (ესპანეთი, საფრანგეთი, იტალია), ისე აფრიკის კონტინენტზე (ალჟირი, მაროკო, თუნი-სი).² 1510-11 წელს, ბიძის გარდაცვალების შემდეგ, იგი ტოვებს ფლოტს და გალიპოლში ბრუნდება, სადაც ქმნის მის ცნობილ მსოფლიოს რუკას (1513 წ.) და *ნავიგაციის წიგნის* (*Kitāb-ı Bahriye*) მონახაზს. 1517 წელს ფირი რეისი უბრუნდება ოსმალეთის ფლოტს და მონაწილეობას იღებს სელიმ I-ის (1512-1520 წწ.) კამპანიაში ეგვიპტელი მამლუქების წინააღმდეგ. ფირი რეისი ხელმძღვანელობდა ფლოტს, რომელმაც ოსმალეთის იმპერიის დიდი ვეზირი იბრაჰიმ ფაშა (1493-1536 წწ.) ჯერ ალექსანდრიაში შემდეგ კი კაიროში ჩაიყვანა. სწორედ ამ დროს, 1517 წელს კაიროში მყოფ სულტანს ფირი რეისმა წარუდგინა, 1513 წელს, მის მიერ შედგენილი მსოფლიო რუკა.³ როგორც კ. პინტო, ამ პორტოლანთან დაკავშირებით აღნიშნავს: *ისტორიკოსები და კარტოგრაფები ეძებენ წყაროს, თუ რომელი რუკის გავლენით შეიქმნა ფირი რეისის 1513 წლის რუკა, რომელსაც ანალოგი არ აქვს* (Pinto 2012:68). როგორც ჩანს, ფირი რეისი ამბიციური პიროვნება იყო და ამ რუკის წარდგენით ოსმალეთის სულტნის მფარველობის მიღება სურდა (Emiralioglu 2014:24). სამწუხაროდ ამ რუკის მხოლოდ ფრაგმენტი შემორჩა, რომელიც ატლანტის ოკეანის სანაპიროს ასახავს ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკის კონტინენტების სანაპირო ზოლის ჩათვლით. თუმცა, ეს იყო ერთ-ერთი პირველი შემთხვევა ახლად აღმოჩენილი კონტინენტების რუკაზე ასახვისა.⁴ აღსანიშნავია, რომ ფირი რეისის მიერ შედგენილი ხსენებული მსოფლიოს რუკა, 1513 წლით თარიღდება. რაც შეეხება მისი შედგენისას გამოყენებულ წყაროებს, თავად ავტორი აღნიშნავდა, რომ ამ პროცესში მან გამოიყენა როგორც პტოლემეაიოსის, ასევე უკვე არსებული ევროპული (განსაკუთრებით იტალიური) *Mappaemundi* (მსოფლიო რუკა), რომელსაც მეზღვაურები იყენებდნენ ხმელთაშუა ზღვაში (McIntosh 2014:134-135). ამასთან, აშკარაა, რომ ფირი რეისმა დიდი შრომა გასწია, როგორც მსოფლიო, ასევე მცირე რუკებისა თუ პორტოლანების შექმნის პროცესში და პირად გამოცდილებასთან ერთად, ის სხვა ავტორების მრავალფეროვან რუკებს ეყრდნობოდა (Afetinan 1975:27-28). იმ ფაქტის მიუხედავად, რომ ესპანელები პიონერები იყვნენ „ახალი მიწის“ აღმოჩენის საქმეში, ისინი ასევე ეყრდნობოდნენ ალ-ანდალუსიის მუსლიმი და იუდეველი სწავლულების

¹ მიგრაციის პროცესი განსაკუთრებით გაძლიერდა მას შემდეგ, რაც რეკონკისტას პროცესმა შეუქცევადი ხასიათი მიიღო და 1492 წელს გრანადას დაცემით დაგვირგვინდა. ამასთან ერთვოდა კასტილიისა და არაგონის მეფეების მიერ გამოცემული დეკრეტები, რომლებიც უზღუდავდა ან უკრძალავდა მუსლიმებსა და იუდეველებს მათ სამეფოში ცხოვრებას. ამის მაგალითია თუნდაც გრანადას აღების შემდეგ გამოცემული ალ-ჰამბრას დეკრეტი, რომლის მიხედვითაც მუსლიმებსა და ებრაელებს მიეცათ განსაზღვრული დრო, რათა დაეტოვებინათ ქვეყანა ან მოქცეულიყვნენ ქრისტიანობაზე.

² მაგალითად, 1487 წელს ფირი რეისი მონაწილეობდა მალაგაზე თავდასხმასა და მის დაბომბვაში.

³ მართალია, რუკა სრულად არ შემორჩენილა, მაგრამ ის ითვლება ოსმალების მიერ შექმნილი პირველი პორტოლანად, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია.

⁴ თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ კოლუმბის პირველი მოგზაურობიდან ოც წელზე ოდნავ მეტი იყო გასული.

გამოცდილებასაც. თუმცა ფირი რეისმა შეძლო შეექმნა ერთ-ერთი პირველი და ზუსტი აღწერილობა „ახალი მიწისა“ (Lai 2015:14-15).

1529 წლამდე, ფირი რეისი ჩართული უნდა ყოფილიყო აქტიურ სამხედრო-საზღვაო საქმიანობაში, რომელსაც ოსმალეთის ცნობილი ადმირალი ხაირ ად-დინ ბარბაროსა (1500-1545 წწ.) ხელმძღვანელობდა. აღნიშნული საქმიანობა კი გულისხმობდა ესპანეთისა და იტალიის საზღვაო-სანაპირო ქალაქებზე მუდმივი რეიდებისა და თავდასხმების მოწყობას (Soucek 1995:309).¹ 1529 წლიდან 1547 წლამდე არაფერი ვიცით მისი მოღვაწეობისა თუ საქმიანობის შესახებ. 1547 წელს ფირი რეისი დაინიშნა წითელ ზღვაში, სუეცში დისლოცირებული ოსმალეთის ფლოტის მეთაურად. ორი წლის შემდეგ მისი ხელმძღვანელობით ოსმალებმა დაიკავეს ადენი. 1552-1553 წლებში, როდესაც კუნძული ჰორმუზი ჰყავდა ალყაში, მან შეიტყო, რომ პორტუგალიელებს დამხმარე ფლოტი მოსდიოდათ, და ალყა მოხსნა და ბასრაში დააბრუნა ფლოტი. თავად კი სამი გემით სუეცში წავიდა. მას ბრალი დასდეს ბრძოლიდან გაქცევასა და მის მიტოვებაში და კაიროში სულტნის ბრძანებით სიკვდილით დასაჯეს. აღსანიშნავია, რომ არსებობს სხვა მოსაზრებაც მისი სიკვდილით დასჯის მიზეზთან დაკავშირებით. ფირი რეისის წლების განმავლობაში დიდძალი ქონება ჰქონდა დაგროვებული მეკობრული თავდასხმებისა თუ წარმატებული ბრძოლების შედეგად, ამის შესახებ კი ბევრისთვის იყო ცნობილი. მისი სიკვდილით დასჯის შემდეგ კი მთელი ეს ქონება სტამბოლში, თოფჯაფში გაიგზავნა (McIntosh 2000:2-3).

რაც შეეხება ფირი რეისის ნაშრომებს, 1513 წლის მსოფლიოს რუკის გარდა, მას მეორე მსოფლიო რუკაც უნდა შეექმნა, რომელიც 1528-29 წლებით თარიღდება და თოფჯაფის სასახლის ბიბლიოთეკაშია დაცული. სამწუხაროდ, ამ შემთხვევაშიც მხოლოდ რუკის ნაწილი, მისი 1/6 შემორჩა და ის ძირითადად ჩრდილო და მეზო ამერიკის აღმოსავლეთ სანაპიროს ასახავს (Soucek 1995:309). ფირი რეისის უმნიშვნელოვანესი ნამუშევარია Kitāb-ı Bahriye ანუ ზღვების წიგნი, რომელსაც ხშირად ნავიგაციის წიგნსაც უწოდებენ. ცნობილია წიგნის ორი რედაქცია, რომელთაგან პირველი 1521 წლით თარიღდება და 130-მდე პორტოლანს/თავს მოიცავს. მეორე რედაქცია 1526 წელს შეიქმნა და 210 პორტოლანს/თავს მოიცავს. აღსანიშნავია, რომ არცერთ პირველად, ავტორისეულ ხელნაწერს ჩვენამდე არ მოუღწევია და იმის მიუხედავად, რომ არა-ერთი ხელნაწერია შემორჩენილი, არცერთი მათგანი ფირი რეისის ხელით არ არის შედგენილი (Soucek 1992:272).

ფირი რეისის Kitāb-Bahriye-ს ორივე რედაქცია იყოფა თავებად, რომლებშიც ინდივიდუალურად არის წარმოდგენილი სხვადასხვა სანაპირო ზოლის, ზღვის მონაკვეთისა თუ კუნძულების პორტოლანები. სანაპიროთა და კუნძულთა მოხაზულობა საკმაოდ მაღალი სიზუსტისა და სკრუპულოზურია. ამასთან, ავტორი განიხილავდა ისეთ საკითხებს, როგორებიცაა ქარები, შტორმი, პორტოლანები, ასტრო-ნავიგაცია, ევროპელთა მოგზაურობები და მათ მიერ აღმოჩენილი გზები: კოლუმბის მიერ ახალ სამყაროში, თუ პორტუ-

¹ რადგანაც საფრანგეთი 30-იანი წლებიდან ოსმალეთის მოკავშირე გახდა ჰაბსბურგებთან ომში, ეს თავდასხმები საფრანგეთს არ შეეხებია. პირიქით, ყოფილა შემთხვევა, როდესაც ბარბაროსას ფლოტს ტულონში გამოუზამთრებია.

გალიელების მიერ ინდოეთისაკენ (Soucek 1992:272). ამას გარდა, ფირი რეისი იძლევა ზოგიერთი ქალაქის აღწერასა თუ დახასიათებას (სტამბოლი, ალჟირი და სხვა), მათ შორის ისეთების, როგორიცაა კაირო, რომელიც საზღვაო სანაპიროზე არც კი მდებარეობდა და ხშირად ისტორიული კონტექსტის მატარებელია. მაგალითად ალჟირთან დაკავშირებით ის წერდა: „ალჟირში არის ერთი სიმაგრე, აღმოსავლეთისკენ მიმართული, ნაწილობრივ ზღვის პირას და ნაწილობრივ ბორცვზე. როდესაც ძალაუფლება ხელში ჩაიგდო ხაირ ედ-დინ რეისმა, ორუჯ რეისის ძმამ, ის ამ სიმაგრეში დამკვიდრდა. იქედან ისრის სატყეო-ორცნ მანძილზე არის ერთი დაბალი კუნძული. როდესაც პირველად მოვედი ალჟირში, არაბების ჯგუფმა იმ კუნძულზე ციხე-სიმაგრე ააშენა და იქ დასახლდნენ. შემდეგ ესპანელმა ურწმუნოებმა აიღეს ის და მყარ და გამაგრებულ სიმაგრედ აქციეს, რომელშიც გარნიზონი და ქვემეხები ჩააყენეს. ამჟამად ალჟირსა (ქალაქი) და ამ ციხეს (კუნძული) შორის ბრძოლები ყოველდღიურად მიმდინარეობს. კუნძულიდან ალჟირამდე ზღვა არ არის ღრმა, და ეს იმდენად, რომ ადამიანს შეუძლია იქამდე ფეხით მისვლა“ (Mantran 1973:163).

ფირი რეისის აღსასრულის შემდეგ, მომდევნო საუკუნეში შეიქმნა Kitāb-Bahriye-ეს მესამე რედაქცია, რომლის ტექსტიც იმეორებდა მეორე რედაქციის ტექსტს, თუმცა ცვლილებები იყო პორტოლანების, რუკების ნაწილში. მაგალითად, შავი ზღვის რუკა პირველ-ორ რედაქციაში არ გვხვდება და მიიჩნევა, რომ XVII საუკუნეში დაემატა. ამასთან, ეს გვიანდელი ხელნაწერები გარკვეული საერთო გარეგნული ნიშნებით ხასიათდება როგორებიცაა მდიდრული გაფორმება (ოქროს გამოყენება), ფერთა მრავალგვარობა, ხშირად ხელნაწერები მხოლოდ რუკებს შეიცავს ან ტექსტები ნაკლებია, არ არის მითითებული გადაწერის ვინაობა თუ გადაწერის თარიღი (Loupis 2004:39-40). აღსანიშნავია, რომ 1521 წლის რედაქციის ხელნაწერი ასლების ოდენობა ათზე მეტია, ხოლო 1525 წლის რედაქციის ხელნაწერი ასლების ოდენობა კი სულ რამდენიმეა.

მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ შავი ზღვის რუკა ფირი რეისის შედგენილი არ არის, სხვა ფაქტიც ადასტურებს (იმის გარდა, რომ ის არ გვხვდება სხვა, ადრინდელ ასლებში). კერძოდ, ფირი რეისის კარტოგრაფიული შემოქმედების ღირსეული გამგრძელებელი იყო ალი აშ-შარაფი სფაქსიდან, რომელიც ფირი რეისს არ ახსენებს შავ ზღვასთან მიმართებაში და მხოლოდ ვინმე აბუ ალ-აბას ალ-ანდალუსის შრომას ეყრდნობა: *რაც შეეხება სანაპირო ქალაქებსა და პორტებს, რომლებიც მოცემულია ამ გვერდებზე (იგულისხმება ატლასის გვერდები), ისინი აჩვენებს იმ მინებს, რომელიც ვრცელდება საბოლოო/საბოლოო (სეუტას) სრუტიდან (ე.ი. გიბლარტარი) აშ-შამამდე (სირია) და ასევე ალ-ქაფას ზღვის (შავი ზღვა) მინებამდე. გადმოვიწერე მე ის იმ ატლასიდან, რომელიც სტამბოლის მცხოვრებმა, სწავლულმა აბუ ალ-აბბას აჰმად ალ-ანდალუსიმ შექმნა,¹ რომელიც იქ (სტამბოლში) დასახლდა. ეს ატლასი განსხვავდებოდა იმისგან, რაც შექმნა მამაჩემმა და ბაბუაჩემმა, ღმერთი მონყალე იქნება მათ მიმართ, მაგრამ მე ის გამოვიყენე, რადგან ის ერთადერთი იყო, რაც ჩემი ნაშრომის შექმნისას გამაჩნდა (MS. Marsh 294: fol. 13a).*

¹ ამ სახელით, აჰმად ალ-ანდალუსი, მხოლოდ აშ-შარაფისთან გვხვდება და იქამდე ის უცნობი იყო. იმავდროულად, არ მოიძიება ამ ავტორის სახელით დამონმწებელი არც რუკები, არც პორტოლანები და არც რაიმე სახის გეოგრაფიული შინაარსის თხზულება.

შესაბამისად, ის არ იცნობს ფირი რეისის შავი ზღვის რუკას და ამდენად ეს ფაქტიც ადასტურებს იმას, რომ ფირი რეისის არ შეუქმნია შავი ზღვის რუკა. ამას კიდევ ერთი არგუმენტი შეგვიძლია დავამატოთ, ფირი რეისის მოღვაწეობის არეალს ხმელთაშუა ზღვა, წითელი ზღვა და არაბეთის ზღვა (სპარსეთის ყურით) წარმოადგენდა. ამდენად, დიდი ალბათობით, ის არც არასდროს ყოფილა შავ ზღვაში და არც რაიმე სხვა სახის შემხებლობა ჰქონია შავ ზღვასთან, იმისათვის რომ მისი პორტოლანი შეექმნა.

XVII საუკუნეში შექმნილი პორტოლანთა ასლები, რომელთაც საფუძვლად ფირი რეისის *Kitāb-Baḥrīye* ედო, ორ კატეგორიად იყოფა: ისინი, რომლებსაც რუკებთან ერთად ტექსტებიც ახლავს (მაგ. Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658 (239 რუკით, მათ შორის შავი და კასპიის ზღვები) და ისინი, რომლებშიც მხოლოდ რუკებია წარმოდგენილი (მაგ. Bologna, Biblioteca Universitaria [University Library], MS. 3609 (204 რუკით)). ნიშანდობლივია, რომ ეს ასლები იქმნება იმ პერიოდში, როდესაც ოსმალეთის იმპერიის სტაგნაციისა და დაღმასვლის პერიოდი იწყება, ხოლო რუკების უმეტესობა არ ასახავს პროგრესს. არის რამდენადმე დახვეწილი და შედარებით ზუსტი ვიდრე XVI საუკუნის რუკები, თუმცა ისინი ისევ და ისევ მხოლოდ ხმელთაშუა და შავი ზღვებითაა შემოფარგლული (მსოფლიო რუკების გამოკლებით). თუ ამ ხელნაწერების გარეგნულ მხარეს გავითვალისწინებთ (მდიდრულად შემკული და მოხატული), ჩანს ის არ ყოფილა გათვალისწინებული რიგითი საზღვაო საქმიანობისთვის თუ კაპიტანებისთვის და მათი ხელახლა წინ წამოწევის მიზანი, ძველი დიდების გახსენება და სამეფო კარის სურვილებისა დაკმაყოფილება იყო. იმის მიუხედავად, რომ XVII საუკუნე ის პერიოდია, რომელშიც ოსმალეთის უდიდესი მეცნიერი ქათბი ჩელები (1609-1657 წწ.) მოღვაწეობს, ოსმალეთში კარტოგრაფიული ცოდნა საკმაოდ დაკნინდა და ამასთან, დასავლეთ ევროპელთა გამოცდილებამ და ცოდნამ, გეოგრაფიისა თუ კარტოგრაფიის სფეროებში მნიშვნელოვნად გაასწრო მუსლიმთა ცოდნას. ამიტომაც აისახა შავი ზღვა ახალ ხელნაწერებში, რომლებიც დაფუძნებული იყო ძირითადად იტალიელთა პორტოლანებსა და რუკებზე (Loupis 2004:43-44).

გვსურს განვიხილოთ ერთ-ერთი ასეთი გვიანდელ ასლში მოცემული შავი ზღვის რუკა, რომელიც, მართალია, დასავლეთ ევროპული რუკების ანალოგიით შეიქმნა, თუმცა მაინც განსხვავებული იყო, თუნდაც ტოპონიმების თვალსაზრისით. ხელნაწერი, რომელშიც მოცემულია შავი ზღვის რუკა, დაცულია ბალტიმორში, უოლტერსის ხელოვნების მუზეუმში Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658. მისი ელექტრონული ვერსია ხელმისაწვდომია როგორც საკუთრივ მუზეუმის ვებგვერდზე,¹ ასევე კონგრესის ბიბლიოთეკის ვებგვერდზეც.² ხელნაწერის ზოგადი აღწერილობა ასეთია: ხელნაწერი წითელი ტყავის ყდაშია ჩასმული, რომელიც ოქროთია გაფორმებული; ყდის შიდა მხარე დაფარულია ფურცლით, რომელზეც ებრუს ტექნიკით გამოყვანილია ფიგურები; შესრულებულია ევროპაში წარმოებულ ქაღალდზე, რომლის ზომებიცაა 34-სმ 24 სმ.-ზე; ხელნაწერის შექმნის თარიღი უცნობია და მერყეობს 1650-დან XIX საუკუნის ჩათვლით; ხელნაწერს, სავარაუდოდ, არა ერთი

¹ <https://thewalters.org>

² <https://www.loc.gov>

მფლობელი უნდა გამოეცვალა და მიწანერების მიხედვით ზოგიერთი სახელი ცნობილია, როგორებიცაა: საიდ ალი კაპუდანი, პირველივე გვერდზე, რომლის თავზეც წერია „დიდი პორტოლანი“ (برطولان الكبير) [fol. 1a]; ალი ეფენი და აჰმად ეფენდი იმავე გვერდზე არის ვაკუფის ორი ბეჭედი და სახელი მუჰამად ხანი ან მაჰმუდ ხანი¹ [fol. 4a]; ტექსტები შესრულებულია შავი პიგმენტით, ხოლო სათაურები გამოყოფილია წითელი ფერით; ხელნაწერში რამდენიმე მსოფლიო რუკაა, მათ შორის ნახევარსფეროებად წარმოდგენილი. რეგიონალური პორტოლანები იწყება კუნძულ თენედოსითა და მისი მომიჯნავე დასავლეთ ანატოლიის სანაპირო ზოლით.

რაც შეეხება უშუალოდ შავ ზღვას, ატლასში ორი რუკაა, რომელშიც სრულადაა წარმოდგენილი შავი ზღვა: 1) შავი ზღვა, რომელიც მოცემულია აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვა და ეგეოსის ზღვებთან ერთად (ამ პორტოლანს, პირობითად ვუნოდოთ „აღმოსავლეთის რუკა“, რადგანაც რეალურად ის არის მეორე რუკასთან ერთად წყვილში, რომელიც სხვა გვერდზეა მოცემული. მეორე რუკა მოიცავს ევროპის კონტინენტს ანუ დასავლეთს), შავ ზღვას აწერია ოსმალური სახელი Bahr Siyah (بحر سیاه) ანუ შავი ზღვა; რუკაზე აღნიშნულია ყირიმის ნ/კ, მდ. დუნაი და აზოვის ზღვა; აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში გვხვდება წარწერა „ქართული/საქართველოს მამალიქი“ (مملکت ارمنستان) ხოლო ჩრდილო-დასავლეთში „აბაზას მემლექეთი“ (مملکت ابازا);² შავი მელნით აღნიშნულია მდ. რიონი (نهري). 2) საკუთრივ შავი ზღვის რუკა (მარმარილოსა და აზოვის ზღვების ჩათვლით), რომელიც ფურცელზე შევუღადაა განთავსებული. ეს უკანასკნელი ბევრად უფრო დეტალურია და მდინარეებიც მრავლადაა დატანილი (მაგ. მდ. დუნაი, ზღვაში შერთვამდე, ხუთ ტოტად იყოფა; ყირიმის ნ/კ-სა და მატერიკს შორის კი წერტილებია დასმული, რომელიც არეალის დაჭობებას ან ნახევრად გამოყოფას უნდა აღნიშნავდეს). სამხრეთ შავი ზღვისპირეთში დასახლებულ პუნქტებთან ერთად მონიშნულია ანატოლიის, სამსუნიისა და ტრაპიზონის ვილაიეთები. ზღვების, ნ/კ-ებისა და პროვინციების სახელები წითელი მელნითაა აღნიშნული, სხვა დანარჩენი კი შავით. შავი ზღვა ორმაგი საღვთაა აღნიშნული: გარეთა არის ნარინჯისფერი, რომელსაც შიგნით პრიალა ოქროს ზოლი მიუყვება. საინტერესოა, რომ კონსტანტინოპოლი აღნიშნულია სტამბოლ ფორმით. აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში პირველი ტოპონიმი არის ბათუმი (باطمي), მდინარის პირას,

¹ აღსანიშნავია, რომ ორივე მათგანი მოღვაწეობდა მეცხრამეტე საუკუნეში. მაჰმუდ ხანი იყო სიკეხების სახელმწიფოს გენერალი. მუჰამად ხანი კი იყო დურანის სახელმწიფოს ვეზირი. ეს ორი სახელმწიფო ერთმანეთის მეზობლად მდებარეობდა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ სიკეხების სახელმწიფო უფრო ახლოს მდებარეობდა და მეტად მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ინდოეთთან, რომელიც ბრიტანელთა კოლონიად იქცა, შესაძლოა, სწორედ მაჰმუდ ხანს მივაწეროთ ხელნაწერის ფლობა.

² მემლექეთს, ანუ ოსმალურ ქვეყანას, სამეფოს, პროვინციის გაგება აქ პირობითია, რამდენადაც სხვა პორტოლანებზეც, მაგ. კასპიის ზღვის გარშემო გვხვდება გორგანისა და გილანის „მემლექეთი“, რომლებიც ერთმნიშვნელოვნად სპარსეთის ტერიტორიები იყო (დღესაც ირანის ნაწილია). ამდენად, ეს სიტყვა უფრო ვილაიეთის სინონიმი უნდა იყოს, რეგიონს, პროვინციას აღნიშნავდეს, რაზეც მიაჩნებოდა, აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის რუკაზე მონიშნული „აბაზას ვილაიეთი“, რომელიც „აღმოსავლეთის რუკაზე“ – „აბაზას მემლექეთად“ არის ნახსენები. იგივე შემთხვევა გვაქვს ჩერქეზეთთან მიმართებაშიც „აღმოსავლეთის რუკაზე“ – ჩერქეზეთის მემლექეთი წერია. რაც შეეხება საქართველოს/ქართულ მამალიქს – ამ შემთხვევაში სიტყვის მრავლობითი ფორმაა მოცემული [Redhouse 1890:1981].

შემდეგ ჩრდილოეთით ფოთი ან მდ. რიონი,¹ ორი კუნძულით ზღვაში; შემდეგ წერია ქემჰალი/ქემხალი (كحل), რომელიც ყულევი უნდა იყოს, რამდენადაც თურქები მდ. ხობს უწოდებდნენ ქანხალს [ჟან შარდენის..., 1975, გვ. 391], ხოლო მდ. ხობისა და ზღვის შესართავთან მდებარეობდა ყულევის ციხე; შემდეგია ანაკლია (انكلى); ისკურია (اسقوريا), რომელსაც მოსდევს სოხუმი (سوخومي), იქვე ნითლად არის მინანერი საქართველო/ქურჯისტან (كوركجستان); სოხუმისგან ჩრდილო-დასავლეთით ასევე ნითლად აღნიშნულია აბაზა (ابازا); შემდეგ, ისევ ზღვისპირეთში დრანდა (دراندا) და ბიჭვინთა (بيچوينثا); დრანდასგან ზღვისგან მოშორებით ნითლად აღნიშნულია ჩერქეზეთი (چركجهت). რუკაზე დაშვებულია შეცდომა, სადაც დრანდა სოხუმისგან დასავლეთითაა აღნიშნული, ნაცვლად აღმოსავლეთისა. რაც შეეხება ისკურიას, შესაძლოა აღნიშნავდეს მდ. სკურჩას, გულრიფშის რაიონში, სოხუმისგან აღმოსავლეთით, დრანდისა და ბაბუშერას მიმდებარედ, დასავლეთით. ეს სახელი ქათიბ ჩელებთანაც გვხვდება ისკურიის ყურე-ს სახით, ილორთან [ქათიბ ჩელები 2013: 53].

შავი ზღვის რეგიონალურ რუკებს შორის ცალკე გვხვდება შემდეგი რუკები: პროვინცია რუმელია (დასავლეთ შავიზღვისპირეთი); ანატოლია (სამხრეთ-დასავლეთ შავიზღვისპირეთი); ყირიმის ნ/კ და მისი შემოგარენი (ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთი); აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი.

მართალია, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რუკაზე არ არის დატანილი იმ ადგილთა სახელწოდებები, რომლებიც იმავე ხელნაწერის, შავი ზღვის, საერთო რუკაზე გვხვდება, თუმცა გვაქვს ისეთი მოცემულობები, რომლებიც ერთიანი შავი ზღვის პორტოლანზე არ არის. პირველ რიგში აღსანიშნავია, ფოთის ციხე, რომელიც რუკაზეც არის დახატული – მდინარის მარცხენა სანაპიროზე და ამ შემთხვევაში მდ. რიონი სწორედ რიონ (ريون) ფორმითაა მოცემული. მისგან ზემოთ, სიღრმეში, კი წერია „ქართული/საქართველოს მამალიქი“ (ممالك كرجستان). რიონისგან ჩრდილო-დასავლეთით ნითლად აღნიშნულია სამეგრელოს (მეგრია) ვილაიეთი (ولاية مكر). სამეგრელოსთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ ქათიბ ჩელებთან ეს ამ სახელის ქვეშ რიონსა და გონიოს შორის არსებულ ტერიტორიას მიიჩნევდა [ქათიბ ჩელები 2013:41]. ხოლო ჩვენს შემთხვევაში ეს სახელი რიონსა და სოხუმს შორისაა განთავსებული. მისგან დასავლეთით კი სოხუმი, მდინარის მარჯვენა სანაპიროზე დახატული ციხით. ფოთის ციხესთან და სოხუმთან გვაქვს მსგავსი მინანერი მათი განახლებისა და აღდგენის შესახებ. მისგან დასავლეთით, ნითლად აღნიშნულია აბაზას ვილაიეთი (ولاية ابازا) ხოლო ჩრდილო-დასავლეთით, ხმელეთის სიღრმეში ჩერქეზეთის ვილაიეთი (ولاية چركجهت).

მართალია, რუკებზე არ გვხვდება ისტორიული საქართველოს შიდა მხარეები თუ ტერიტორიები, მათ შორის აღმოსავლეთ საქართველო, თუმცა მუსლიმურ რუკაზე დასავლეთ საქართველოსა და იქ არსებული გეოგრაფიული პუნქტების ასახვა მნიშვნელოვანი მოვლენაა. ცხადია, ეს ოსმალეთის პოლიტიკურ ინტერესებს ემსახურებოდა, თუმცა დასავლეთ საქართველო მეტნაკლებად უგულვებელყოფილი იყო აღმოსავლურ-ისლამურ გეოგრაფიულ ნა-

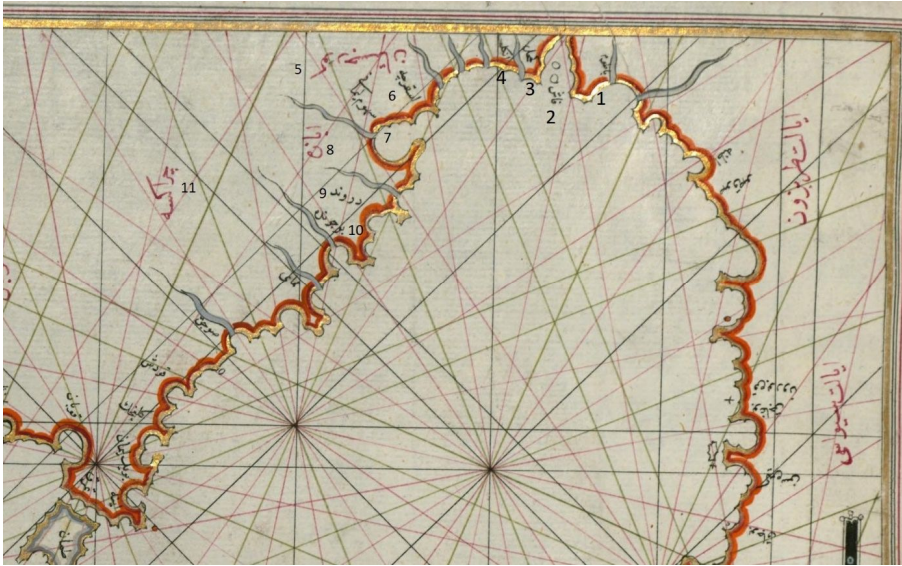
¹ ფაშა – ოსმალურ წყაროებში აღნიშნავდა როგორც მდ. რიონს ასევე ფოთის, ანუ ფაშის ციხესაც.

ნარმოებებში და მისი გამოსახვა რუკებზე, ოსმალეზამდე, ფაქტობრივად არ გვაქვს. მართალია, მოცემული შავი ზღვის პორტოლანების შექმნა ფირი რეისს არ მიეწერება და წყაროდაც არა ოსმალური რუკები სახელდება, ვერ უარვყოფთ ზოგიერთი საკითხის ავთენტურობას. ასეთია მაგალითად რუკებზე/პორტოლანებზე მოცემული ტოპონიმის, რომელიც უმეტესად ოსმალურია, დაწყებული შავი ზღვის სახელით, გაგრძელებული გეოგრაფიული ობიექტებისა და ტოპონიმების სახელწოდებებით. მათ შორის ფოთის, ქართველების/საქართველოსა თუ სოხუმის შემთხვევაში.¹ ამასთან, რუკაზე მათი განლაგებაც მეტ-ნაკლებად სწორია, ხოლო სანაპიროთა მოხაზულობა საკმაოდ სკრუპულოზურია და მდინარეების შესართავებში, უმეტესად, გამოყოფილია ყურეები. ხსენებულ პორტოლანებს, შეიძლება, პრაქტიკული მნიშვნელობა მიენიჭოს სხვა, ოსმალურ-მუსლიმურ რუკებთან შედარებით ჭრილში, გეოგრაფიულ სახელთა დაზუსტების თვალსაზრისითაც. მათ შორის ევლია ჩელებისა თუ ალი აშ-შარაფის რუკებთან მიმართებაში.

ფიგურა 1. შავი ზღვის რეგიონალური რუკის (აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი) ფრაგმენტი, ხელნაწრ Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658-ის მიხედვით. (ციფრებით აღნიშნულია: 1) ფოთი 2) მდ. რიონი 3) გურჯისტანის მამალიქ 4) სამეგრელოს ვილაიეთი 5) სოხუმი 6) აბაზას ვილაიეთი 7) ჩერქეზეთის ვილაიეთი

¹ ევროპულ რუკებსა თუ პორტოლანებზე სოხუმი ძირითადად სებასტოპოლის ფორმით და მისი ვარიანტებითაა აღნიშნული.

ფიგურა 2. ფრაგმენტი შავი ზღვის პორტოლანიდან ხელნაწრ Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658-ის მიხედვით. ციფრებით აღნიშნულია: 1) ბათუმი, 2) ფაშა (რიონი/ფოთი), 3) ქემჰალი (ყულევი), 4) ანაკლია, 5) გურსჯისტანი, 6) ისკურია, 7) სოხუმი, 8) აბაზა, 9) დრანდა, 10) ბიჭვინთა, 11) ჩერქეზეთი

გამოყენებული ლიტერატურა

- ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, (1975), ცნობები თარგმნა, გამოკვლევები და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლი-შვილმა, თბილისი, მეცნიერება.
- ქათიბ ჩელევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, (2013), თურქულიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. ალასანიამ, თბილისი, ჰოროსი.
- Afetinan A. (1975). *Life and Works of Piri Reis*, trans. Leman Yolaç and Engin Uzmen, Ankara: Turkish Historical Association.
- Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658.
- Bodleian Library MS. Marsh 294. (1571 წ.).
- Emiralioglu P. (2014). *Geographical knowledge and imperial culture in the early modern Ottoman Empire*, Farnham, Ashgate publishing limited.
- Karamustafa A. (1992). *Introduction to Ottoman cartography*, The History of Cartography, vol. II, book 1, Chicago, University of Chicago press.
- Loupis D. (2004). *Piri Reis' Book on Navigation (Kitab-i Bahriyye) as a Geography Handbook, Eastern Mediterranean cartographies*. Athens, Greece: National Hellenic Research Foundation.
- McIntosh Gregory C. (2000). *The Piri Reis Map of 1513*, The University of Georgia Press, Athens.
- McIntosh Gregory C. (2014). "The Piri Reis Map of 1513 is Important Because" *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu: 500 yılın ardından Piri Reis ve eserleri bildiriler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

- Redhouse James W. (1890). *A Turkish and English Lexicon*, Constantinople, A. H. Boyajian.
- Soucek S. (1992). *Islamic Charting in the Mediterranean, The History of Cartography*, vol. II, book 1, Chicago, University of Chicago press.
- Soucek S. (1995). *Piri Re'is, The Encyclopaedia of Islam*, Vol. VIII, Leiden, Brill.
- Pinto K. (2012). *Piri Reis' World Map of 1513 & its Islamic Iconographic Connections (A Reading Through Bağdat 334 and Proust)*, Osmanli Arastirmalari, The Journal of Ottoman Studies, Part I, Istanbul, ISAM.
- Lai N., (2015). *Piri Reis, un cartographe ottoman en Algérie*, La Géographie: Terre des hommes, N° 1559 (Oct-Dec), 2015, pp. 14-17.
- Mantran R. (1973). *La description des côtes de l'Algérie dans le Kitab-i Bahriye de Piri Reis*, Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée, 1973, 15-1, pp. 159-168.

The 16th century was the age of political, economic and cultural might for the Ottoman Empire, which was reflected not only in the military-political arena but also in the social and cultural sphere. However, like other pre-existing empires, Ottoman cultural or social progress was directly related to military-political success. Among them was the development of cartography, which represented a kind of fusion of medieval Arab-Muslim geographical knowledge and Western European geographical knowledge. During the last decade, it gradually became possible to study and publish Ottoman historical maps or atlases. Nevertheless, there are still some difficulties that were noted at the end of the last century. In particular, incomplete catalogues of manuscripts preserved in Turkish museums and libraries; the non-existence of electronic versions and difficulties of access required to work on manuscripts. One of the most distinguished and famous authors who created European-type Ottoman sea charts, Ottoman portolans, was Piri Reis (1481-1554). Piri Reis started as a sailor at 12 and later became a captain (Reis). In 1517, in Cairo, Piri Reis presented the Sultan with a world map he drew in 1513. It seems that Piri Reis was an ambitious person and wanted to gain the patronage of the Ottoman Sultan by presenting this map.

In addition to the world map of 1513, he had to create the second world map, which dates back to 1528-29 and is kept in the library of Topkapı Palace. Piri Reis's most important work is the *Kitāb-ı Bahriye* or Book of the Seas, often called the Book of Navigation. Two editions of the book are known, the first of which dates back to 1521 and includes about 130 portolans/chapters. The second edition was created in 1526 and includes 210 portolans/chapters. It should be noted that none of the first, authorial manuscripts has reached us. After the death of Piri Reis, the third edition of *Kitāb-Bahriye* was created in the next century, the text of which repeated the text of the second edition, although there were changes in the part of portolans and maps. For example, the map of the Black Sea is not found in the first or second editions and is considered to have been added in the 17th century. There are another fact that supports the idea that the map of the Black Sea was not made by Piri Reis (besides the fact that it is not found in other, earlier copies). In particular, a worthy continuation of Piri Reis's cartographic work was Ali al-Sharaf from Sfax, who does not mention Piri Reis concerning the Black Sea and relies only on the work of Abu al-Abbas al-Andalus. We can add another argument to this, the Mediterranean Sea, the Red Sea and the Arabian Sea (with the Persian Gulf) were the areas of activity of Piri Reis. Thus, it is highly likely that he never visited the Black Sea or had any other contact with the Black Sea to create its portolan.

The copies of portolans made in the 17th century, which were based on the Kitāb-Baḥrīye of Piri Reis, are divided into two categories: those that are accompanied by texts along with maps, and those that only contain maps. One such later copy is the Baltimore, Walters Art Museum, MS. W. 658, in which a map of the Black Sea is given, which, although created by analogy with Western European maps, is nevertheless different even from the point of view of toponymy.

There are two maps of the Black Sea in the Atlas, which are fully represented by the Black Sea: 1) the Black Sea, which is given in the Eastern Mediterranean and the Aegean Seas (this portolan, we conditionally call the "East Map"). 2) The Black Sea chart which is vertically placed on paper and is much more detailed. The following maps are separate among the regional charts of the Black Sea: Province Rumelia (West Black Sea); Anatolia (southwestern Black Sea); Crimean peninsula and its surroundings (northern Black Sea); Eastern Black Sea.

In the Eastern Black Sea region, according to maps, there are such geographical objects as Batumi, Poti, Rv. Rioni, Kulevi, Anaklia, Gurjistan (Georgia), Samegrelo, Dranda, Sokhumi, Bichvinta and Abkhazia. Most of them are correctly placed and relevant. However, in the case of Dranda, it was placed incorrectly.

It is true that the internal parts or territories of historical Georgia, including Eastern Georgia, are not found on the maps, however, the depiction of Western Georgia and its geographical points on the Muslim map is an important event. This served the political interests of the Ottomans, although, Western Georgia was more or less neglected in Eastern-Islamic geographical works, and we do not have its depiction on maps before the Ottomans.

The purpose of the article is to present one of the Ottoman portolans/maps of the Eastern Black Sea coast in the context of historical processes, taking into account the specifics of geographical names, objects and toponyms. Acquaintance with the article will help people interested in the history, historical geography, cartography, toponymy, and Ottoman cartography of the Eastern Black Sea coast and Georgia.